

הדמוקרטיה הישראלית בתנאי מלחמה - האם הצוק איתן?

מרכז מינרבה לחקר שלטון החוק במצבי קיצון

יום רביעי, 5.11.2014

דברי פתיחה, פרופ' אמנון רייכמן:

ב-8 ביולי 2014 פתחה מדינת ישראל במבצע שכונה "צוק איתן" ברצועת עזה. המבצע הסתיים בהפסקת אש כעבור כ-50 ימים, ב-26 באוגוסט. זו לא הייתה הפסקת האש היחידה במבצע. המבצע כלל כניסת כוחות קרקעיים ישראלים לרצועה, בין השאר: נח"ל, צנחנים, שריון, גולני וגבעתי, בנוסף לכוחות מיוחדים. במהלך המבצע נורו לעבר ישראל, כ-4500 רקטות ופצצות מרגמה, מתוכם 735 רקטות יירוטו ע"י "כיפת ברזל". מרביתן נפלו בשטחים פתוחים (אם כי גם מהם נפגעו אנשים). 64 נפלו בשטחי מגורים, וכמובן גרמו לנפגעים. מנגד צה"ל תקף כ-6200 מטרות בשטח הרצועה, מעל 10,000 מבנים נפגעו בתקיפות, 4000 נהרסו כליל; 32 מנהרות התקפיות הותקפו והפכו בלתי שמישות נכון לעכשיו. במבצע נהרגו 67 חיילים וחמישה אזרחים, נפצעו 1620 חיילים וכ-800 אזרחים. מבחינת הפלסטינים מבצע "צוק איתן" היה האירוע הקטלני ביותר ברצועה מיום היווסדותה. כ-2200 פלסטינים נהרגו במהלך המבצע. לא ידוע כמה הם היו פעילים בכוחות הלוחמים הפלסטיניים וכמה מהם אזרחים בלתי מעורבים. על פי הערכה ישראלית, כ-1000 פעילי חמאס נהרגו. מעל 11,000 פלסטינים נפצעו ומעל ל-200 פעילי חמאס נשבו בידי ישראל. היו גם כמה עשרות פלסטינים שהוצאו להורג בידי החמאס עצמו, בטענה ששיתפו פעולה עם ישראל. ההערכות מדברות על בין חצי מיליון ל-800,000 מתושבי הרצועה שהפכו להיות פליטים או עקורים בתוך הרצועה עצמה. לראשונה נעצרו טיסות בנתב"ג למשך כ-30 שעות, כתוצאה מרקטות ארוכות טווח. אחת מהן פגעה בבית ביהוד, המרוחק כמייל מהגדר, וכתוצאה, הורתה רשות התעופה האזרחית האמריקאית לחברות האזרחיות האמריקאיות להפסיק את הטיסות לישראל. הדבר עורר תגובת שרשרת, וחברות אחרות נהגו בהתאם. במבצע הזה הוכרזו לא פחות מ-12 הפסקות אש מוגבלות בזמן, שנקראו "הפסקות הומניטריות". אלה התמוטטו לאחר מספר שעות או שעם תום ההפסקות חזרה האש, לרוב ע"י חמאס.

העניין בכנס זה הוא לבחון לעומק את ההיבטים המשפטיים של האירוע שזכה לשם "צוק איתן". בד"כ כאשר מדברים על משפט במצבי קיצון, ובמקרה זה על מצב הקיצון הקרוי לוחמה, עוסקים בשאלות כלליות: מה הופך מטרה למטרה לגיטימית? מה היא תקיפה מידתית, למשל במישור הביני"ל? אלה שאלות תיאורטיות חשובות ומצוינות, אך לנו באקדמיה, חסר לעיתים קרובות הקישור: מה קרה בפועל באירוע נתון ומה ניתן לומר באשר לאירוע הזה? כך לדוגמה, כאשר עוסקים בזכויות אדם במצבי קיצון, עולה שאלה מעניינת ומורכבת ביחס לחופש הביטוי במצבים כאלה. על השאלה הזו נכתב (גם אם לא מספיק), אבל חסר הקשר בין הרובד התיאורטי לבין מה שנקרא "מן הכלל אל הפרט": מה קרה בנושא חופש הביטוי ב"צוק איתן"? באיזו מידה התיאוריה "תופסת" ובאיזו מידה הארועים מאתגרים את התיאוריה, ומחייבים חשיבה אחרת?

ההליך הרפלקסיבי או הדליברטיבי הזה שבמהלכו עולים ויורדים בין רבדי התיאוריה והפרקטיקה הוא חשוב, לא רק כי הוא מחדד את התיאוריה, אלא גם כי הוא מאיר לנו תובנות חדשות לאור ארועים ספציפיים שקרו.

הדגש שלנו הוא על דברים ספציפיים שקרו. לפיכך, בהקדם יועלה לאתר הכנס סיכום של האירועים המרכזיים שקרו במהלך "צוק איתן", כדי שיהווה נקודת ייחוס לניתוח המשפטי. אז מה קרה?

היו שלושה אירועים ספציפיים שמאתגרים את החשיבה בהקשר של דיני לוחמה, הן במשפט הבינ"ל, והן במשפט המדינתי:

1. ב-20 ביולי נכנסה חטיבת גולני לשג'אעיה. כוח של החטיבה ספג, על פי דיווחי הפלסטינים, אש משולבת של מטענים שפוצצו מתחת לנגמ"ש וירי של RPG. נגמ"ש צהלי נפגע. בסה"כ, בכל האירוע, נהרגו 13 חיילי גולני, מספר חיילים נפצעו, ביניהם מח"ט ומג"דים. גופתו של אחד החיילים שנפל בקרב הזה טרם הושבה, ונמצאת עדיין בידי החמאס. כחלק מפעילות החילוץ של הכוח, וכאן מתחילה השאלה המשפטית המעניינת, התקבלה החלטה להורות לכוחות לתפוס מחסות ולחזור לכלים, ובפרק זמן של כשעה נורו (על פי דיווחים בתקשורת) כ-600 פגזים למרחב שג'אעיה. כ-100 פלסטינים נהרגו והרבה, הרבה נפצעו; בתים רבים נהרסו. ניתן לראות תמונות של שג'אעיה "לפני" ו"אחרי" וההרס בולט. מה שמייחד את הפעולה הזו, שאין מדובר בהפעלת אש בשגגה. הכניסה הצה"לית נעשתה ישירות לתוך שג'אעיה (לא היה עיקוף), וזאת במודע. הנזק שנגרם לשכונה נגרם בעיקר כחלק מפעולת החילוץ. במקרה זה – קרי, בהקשר החילוץ – אין מדובר ברשלנות או במטח פגזים שפגע בבתיים אזרחיים בטעות. הירי נעשה כחלק מהתמודדות עם האירוע, בהתחשב במצב בשטח. וזה מעלה שאלה משפטית – איך מתמודדים, איך ראוי להתמודד, עם פעולות במצבים כאלה?

2. ב-29 ליולי נורתה אש צה"לית לעבר תחנת כוח פלסטינית, התחנה היחידה הפלסטינית שמספקת חשמל לעזה. כידוע, עזה מקבלת את רוב החשמל שלה מישראל. מעט מאוד ממצרים, ויש לה תחנת כוח קטנה שלה. מכלי הדלק של התחנה נפגעו, התחנה הושבתה. יש לציין, שחלק מקווי ההולכה שמובילים מאשקלון לעזה נפגעו כתוצאה מירי רקטי והנחיית השר הרלוונטי שלנו הייתה לא לסכן צוותים שלנו ולא לתקן את קווי ההולכה תחת אש רקטות. כתוצאה, צומצמה עוד יותר אספקת החשמל הסדירה לעזה. קדם לשאלה הזו דיון משפטי מאוד מעניין בתוך ישראל סביב חו"ד שהוגשה ע"י פרופ' אבי בל מאוניברסיטת בר-אילן ואשר עסקה בשאלה: באיזו מידה מדינת ישראל צריכה או לא צריכה לספק חשמל לעזה ובאילו תנאים, או מתי מותר להגביל את אספקת החשמל? חוות הדעת הזו עוררה תגובה רגשית של פרופ' דוד אנוך מהפקולטה למשפטים והחוג לפילוסופיה באוניברסיטה העברית בירושלים, שטען שהוא לא מעוניין להתעמת עם חוות הדעת לגופה, כי העמדה הזו לא מוסרית, עד כדי כך שצריך פשוט לדחות את הדיון הזה ככזה. השיח הפנימי הזה גם גלש לחו"ל. עולה כאן שאלה אמיתית: האם תקיפת תחנת הכוח לגיטימית? זו לא רק השאלה מה הופך מטרה נקודתית לחוקית, אלא שאלה מעט יותר עקרונית: האם סוג המטרות הזה – מטרות תשתית ניתן לקרוא להן – מותר לתקיפה, ובאילו תנאים? ואם כן, האם התנאים התקיימו?

היו גם תקיפות אחרות שזכו לתהודה תקשורתית, אולי פחות מעניינות מבחינה משפטית, אבל היו עדיין זוכות לחקירות פצ"ר, לכן נזכיר אותן:

- ביי"ס של אונר"א שהותקף ו-14 אנשים נהרגו בתקיפה. זה פחות מעניין משום שזו שאלה של טעות או לא טעות. כלומר האם היתה כוונה לתקוף, האם היה ידוע מה תוקפים?

- ארבעה ילדים שרצו על החוף, יצאו מבית שהוגדר כאזור של האויב, רצו על החוף ונתקפו, לעיני כתבים זרים. גם העניין הזה נחקר בפצ"ר ע"פ דיווחי התקשורת. ועולה השאלה - האם הליכי הבקרה של צה"ל עבדו כמו שצריך? אבל זו שאלה מסוג שונה. כנ"ל לגבי תקיפת האגף בבית החולים שממנו בוצע ירי לעבר ישראל ושימש מחסן אמל"ח.

3. האירוע השלישי שיש לציין אותו בצורה מובהקת הוא הפעלת "נוהל חניבעל". ב-1 באוגוסט, במסגרת אחת מאותן הפסקות אש, נהרגו קצין וחייל, ונחטף חייל. היום בדיעבד ידוע שהוא נהרג כבר באירוע החטיפה. הכוחות באו לחשוף פיר של מנהרה, כי ההבנה של ישראל בנוגע להפסקת האש הייתה, שמותר לצה"ל להמשיך בפעילות נגד מנהרות, למרות הפסקת האש. לצד הפלסטיני היתה פרשנות קצת אחרת. וכאשר התקרבו הכוחות לחשיפת הפיר נורתה אש ונחטף החייל. ברגע שנחטף חייל הופעל "נוהל חניבעל". הנוהל הזה כפי שיושם על ידי הכוחות בשטח, כלל תקיפות מסיביות של צה"ל באמצעות חיל האוויר וארטילריה על יעדים מבצעיים בגזרה. כפי שעולה מן התקשורת, הנוהל הובן ככזה המתיר הורדת סף רגישות, והמשמעות היא שכאשר מפעילים אש בניסיון לסכל את החטיפה או לתחם את האירוע שלה – נגרם נזק סביבתי רב יותר. כתוצאה, שוב כ- 100 פלסטינים נהרגו (ככל שידוע בשלב זה) ובתים רבים נהרסו.

מבצע צוק איתן העלה עוד שאלה מעניינת: במבצע הזה נתקפו הרבה בתים ריקים. הם היו ריקים כי דאגנו שהם יהיו ריקים. התקשרנו לבעלי הבית: "יש לכם 5 דקות או דקה או שלוש דקות לעזוב", לפעמים תוך כדי ספירה לאחור. ובתום הזמן שנקצב, הבית נהרס ע"י תקיפה מן האוויר. לפעמים גם הפעלנו את נוהל "הקש בגג", שהוא ירי של פצצה חלשה, אבל מאוד מדויקת לאחת מפנינות הבית, שוב במטרה להתריע, כדי שאנשים יוכלו לפנות את הבית לפני שיהרס כולו. זאת שאלה מעניינת משתי סיבות: א. בהנחה שמדובר בבית של בכיר חמאס והבית לא משמש כמחסן אמל"ח (אחרת ברור שהוא מטרה לגיטימית ולא עולה שאלה בנוגע לפינוי אזרחים) - זו מעין פגיעה נדל"נית. האם העובדה שדירה זו משמשת למגוריו של איש מבצעי בחמאס הופכת את הדירה ל"דירה מבצעית" ולכן למטרה לגיטימית? השאלה מעניינת גם מהיבט נוסף: חלק מהמאמץ המלחמתי הוא להרוס את הבתים בהם גרים בכירים, בידיעה שזה מייצר לחץ על דרג פיקוד הביניים (כי דרג הפיקוד הבכיר הלך למנהרות מיד). האם יצירת לחץ שכזה הוא חלק מאמצעים צבאיים לגיטימיים? לכן המטרה הזו כמטרה היא שאלה מעניינת, כמו גם הנוהל הזה שנותן דקות מועטות יחסית לפנות את הבית, אשר אף הוא תורם ללחץ.

עד כאן לגבי המושב הראשון, שמעלה שאלות מתחום המשפט הבינ"ל ודיני הלוחמה שלנו, ושוב תוך התמקדות באירועים הספציפיים האלה שאינם פשוטים. אין פה תשובה קלה לכאן או לכאן.

באשר למושב של חופש הביטוי: ב-26 באוגוסט 2014, הוציא בית הדין האזורי לעבודה בנצרת צו מניעה זמני, שמונע את הפיטורין של הגברת עביר רואשדה, שהועסקה כטכנאית הדמיות MRI.

החברה יושבת בכפר סבא, העובדת הועסקה כטכנאית בניידת. היא פוטר בגלל שבעמוד הפייסבוק שלה, שפתוח לחברים שלה בפייסבוק, היא פרסמה קישור לתמונות שבהן רואים 23 תמונות זו לצד זו של יהודים משנות ה-40 ושל פלסטינים משנות האלפיים, בסגנון של "מצא את ההבדלים" כאשר המשמעות ברורה: הפלסטינים הם הקורבנות המודרניים החדשים של פשע נגד האנושות. העובדת פוטר מהעבודה לאחר שזומנה לשימוע, והמעסיק שלה היה מוכן לתת לה פיצויי פיטורין מלאים. היא עתרה לביה"ד לעבודה וקיבלה סעד ביניים שמונע את הפיטורין: יש חוק שוויון הזדמנויות בעבודה, יש הגנה על ביטוי על פי השקפה, זה ביטוי מוגן לא ניתן לפטר על פי השקפה, וניתן סעד ביניים.

ב-20 באוקטובר 2014, ביה"ד האזורי בת"א סרב להוציא צו ביניים כנגד פיטוריה של עובדת של עירית לוד שעובדת כפסיכולוגית חינוכית. בתגובה לידיעה על מותם של 13 חיילי צהל בשג'אעיה שהיא שיתפה בפייסבוק שלה, היא כתבה למטה "כן יירבו" ופוטר תוך יומיים, ללא פיצויי פיטורין. במקרה הזה קבע ביהמ"ש שיש למעסיק פרוגרטיבה ניהולית. אם היו פיטורין שלא כדין היא תקבל פיצויי פיטורין אח"כ, אבל לא ניתן סעד ביניים. למעשה הוא אישר את הפיטורין דה פקטו ונתן סעד כספי.

יש גם דוגמאות שלא הגיעו לערכאות, כמו שני רופאים - אחד בשיבא, אחד בשערי צדק; המקרה של ארנה בנאי שהתפטרה בעצמה; מכל אלה עולה כמובן השאלה מה המימשק (ה- interface) של חופש הביטוי: מה מותר ומה אסור להגיד בזמן לוחמה בהקשר למקום העבודה כאשר הפרסומים נעשים בפייסבוק? מקרה אחר היה מכתב הדיקאן של הפקולטה למשפטים באוניברסיטת בר אילן, פרופ' שחר ליפשיץ. חבר סגל בפקולטה, פרופ' שינמן פרסם מכתב לסטודנטים שבו, תוך כדי שהוא מודיע להם על זכויותיהם לגבי הבחינות, הוא מוסיף שהוא מקווה שלהם ושלבני משפחתם שלום ושאין להם או לקרובים שלהם מישהו שנפגע בעזה או בסביבתה כתוצאה מהלחימה. והוא מאחל לכולם שנגיע לימים רגועים יותר. הסטודנטים הבינו את המכתב כהזדהות עם תושבי עזה. כמו-כן חסרה להם במכתב הזדהות עם לוחמי המילואים ומערך המילואים שגויס. הם פנו בתביעות נזעמות לדיקאן ש: (א) זה לא הזמן להביע ביקורת ו- (ב) זו לא הדרך, במכתב מנהלתי שמודיע על בחינות. הדיקאן הגיב בהסתייגות חריפה ממכתב המרצה, שזו לא דרך האוניברסיטה והוסיף שורה, שממנה אפשר להבין שבכוונתו להביא את העניין לטיפול משמעותי. לאחר מכן הוא חזר בו מכל כוונה להפעיל דין משמעותי, לאור התערבות, בין השאר של דיקאן הפקולטה למשפטים באוניברסיטת חיפה וכתבה בעיתון הארץ, שאמרה שאין כאן עניין לדין משמעותי. היה גם אירוע עם דין משמעותי באוניברסיטת אריאל שלא קשור ישירות לאותו עניין.

ארועים נוספים שהיו בהקשר זה, ומקוצר הזמן אציין רק באופן טלגרפי:

- ועד ראשי האוניברסיטאות קרא לביטויים מתונים
- גם ההסתדרות הרפואית נקראה להתבטא במתינות
- הפרקליטות הגישה כתבי אישום על התבטאויות בפייסבוק, בין השאר התבטאות של תושב שטחים שהתבטא בפייסבוק נגד מח"ט גולני.

- השרה לבני פרסמה תזכיר חוק שינמיך את הרף הנדרש בעבירות חופש הביטוי. כיום צריך להראות שיש בביטוי כדי להוביל ממש לאלימות כדי שניתן יהיה להרשיע בעבירות חופש ביטוי. היא מבקשת להנמיך את הסף כדי להקל על תביעה בעבירות הסתה.
- הפגנות עוררו שאלות מאוד מורכבות במבצע "צוק איתן". אזכיר שני אירועים שתפסו את הכותרות :
  - o הפגנה בת"א של פעילים נגד המלחמה לוותה בהפגנת נגד של פעילי ימין שעובדים יחד עם "הצל" (מוזיקאי- ראפר). המשטרה חצצה עד שלב מסוים בין הצדדים, ואחר כך לא חצצה והתחילו מכות, שבמסגרתן פעילי הימין הרביצו ל"שמאלנים". כך דובר ב"טוויטר" של הבן של שר סילבן שלום, שמתאר בצורה ברורה איך השמאלנים חוטפים מכות מפעילי "הצל".
  - o גם בביהמ"ש עלתה שאלת ההפגנות. בחיפה הייתה בקשה לקיים הפגנה במוצ"ש. הוגשה בקשה, המשטרה לא הסכימה בדיוק למה שנתבקש, הוגש בג"ץ ועלתה השאלה האם בג"ץ יוציא צו שיאפשר את ההפגנה. לצורך כך הוא היה צריך להתכנס ביום שישי בבוקר. השופט עמית כתב שהוא לא רואה את הדחיפות של ההפגנה, ולא רואה את טובת העניין בהתכנסות השופטים בשישי בבוקר כדי לדון בצו. (שאלה מעניינת למה העתירה לבג"ץ ולא לביהמ"ש לעניינים מקומיים פה בחיפה, אבל זו שאלה שקשורה במשפט ציבורי שלא נדון בה כרגע). המעניין הוא שהשופט כתב בפסק הדין, שהוא רוצה לציין שבעת החלטה נשמעה אזעקה והוא היה נתון תחת רקטות. אנחנו רואים נימה שיפוטית שחשוב גם לה לומר שגם היא תחת התקפה.
- היה פס"ד אחר, של ארגון "בצלם" שביקש לפרסם את שמות ההרוגים משני הצדדים. במלחמה הקודמת, "הארץ" פרסם את ההרוגים בשני הצדדים, ובמלחמה הזו הוא החליט שלא לפרסם את ההרוגים משני הצדדים. "בצלם" החליט "לקנות" זמן פרסום ולפרסם את ההרוגים בצד הפלסטיני. רשות השידור סירבה בטענה שזו פרסומת פוליטית; גם בג"ץ אמר שזו פרסומת פוליטית ולכן אסורה. היו פרסומות פוליטיות אחרות בזמן הזה ואף אחד לא עתר נגדן, כי הן נחשבו יותר "mainstream" והן לא נעצרו. השאלה המעניינת היא, באיזו מידה אפשר לרכוש זמן שידור לדברים שלא נכנסים ל"mainstream"?
- כמו כן עולה שאלת אסדרת הרשת - פורסמו שמות ההרוגים ב"וואטסאפ", החמאס מעביר את כל מה שהוא יודע לרשת החיזבאללה והחיזבאללה עושה את "השירות" של הפרסומת של כל הדברים האלה, אנשים ששומעים נניח את אלג'זירה מכניסים את הדברים ישירות ל"וואטסאפ" והשמועות מתחילות לרוץ ב"וואטסאפ". עד כדי כך שיש מקרים בהם אנשים לומדים על כך שיקריהם נפגעו בגלל שזה עבר ברשימות ב"וואטסאפ". איך מסדירים את העניינים האלה באמצעות המשפט? הצנזורה לא מצליחה לתפוס את הדברים.
- שאלה מעניינת אחרת בהקשר הזה היא חופש ביטוי של חיילים. לא ניכנס לפרשת "דוד הנחלאווי" כי היא קדמה ל"צוק איתן", אבל בהקשר של צוק איתן עלתה השאלה באיזו

מידה זה לגיטימי שחיילים יתחילו, גם בדרג הפיקוד, להתבטא באשר למה הם חושבים שצריך לעשות: צריך להיכנס עכשיו לעזה, לא צריך להיכנס? כדאי שניכנס יותר התקפי, פחות התקפי? כלומר באיזו מידה מן הראוי שאנשים מן הדרג הלוחם או מן הדרג המתכנן יתבטאו בדבר הפעילות הראויה בפייסבוק? כמובן שעולה גם השאלה של מכתב המח"ט. מח"ט גבעתי כתב פקודת יום ובפקודה הזו – פקודת קרב - הוא תיאר בין השאר את הרציונל של המבצע כפי שהוא תופס אותו, שהוא, בין השאר, להילחם "במנאצים את שם האלוהים". אמירה שגררה תגובות בשאלה של חופש הביטוי של המח"ט. ועולה השאלה - באיזו מידה צריכה להיות רגולציה של ביטוי של המדינה – כן או לא? היו גם ביטויים מעניינים של הרשויות המקומיות. מי שזוכר את השלט "כנסו באמא שלהם ותחזרו בשלום", זה היה חלק משלטי עידוד המילואימניקים שאחת הרשויות המקומיות פרסמה לקראת המבצע.

- אם כבר מדברים על ביטוי של המדינה, עולה השאלה האם למדינה יש חובת גילוי? צעד שקדם למבצע "צוק איתן" היה מבצע "שובו אחים", מה שלא פורסם בשובו אחים זו הקלטת שבה נשמע אחד החטופים קורא לעזרה ואז נשמעות יריות. הקלטת הזו פורסמה רק לאחר שהנערים נמצאו הרוגים. רק לאחר שגופות הנרצחים נמצאו נודע לכולם שהמבצע "שובו אחים" נוהל תוך נטיעת תקווה למצוא אותם בחיים. ואם יודעים מראש שהסיכוי שהם בחיים הוא קטן מאוד, האם אין איזו חובת גילוי אתית או אפילו משפטית על המדינה לגלות לאזרחיה מה שהיא יודעת, בהנחה שזה כמובן לא מסכן את החיים? הייתה גם השאלה של מכתב הסרבנים של 2008. כל אחת מהשאלות האלה היא שאלה מאוד מעניינת.

ובאשר למושב השלישי אשר יעסוק במנגנוני הביקורת – שוב, בקצרה. "צוק איתן" אתגר אותנו לגבי מנגנוני הביקורת: באיזו מידה ועדות הכנסת, בדגש על ועדת החוץ והביטחון, ביצעה או מבצעת או יש לה את הכלים לבצע ביקורת אפקטיבית על הדרג הביטחוני ועל הממשלה באופן כללי? באיזו מידה מליאת הכנסת יכולה לפקח על הוועדות? באיזו מידה יש לנו פיקוח פנימי של הדרג הביטחוני על עצמו באמצעות פצ"ר או באמצעות הייעוץ המשפטי לצבא והאם פצ"ר והייעוץ המשפטי לרמטכ"ל צריכים להיות באמת באותו תפקיד (באופן שמזכיר את הדיון על הפרדת היועמ"ש לממשלה והתובע הכללי). יש שאלה מעניינת באיזו מידה יש לייעוץ המשפטי האזרחי כלים אפקטיביים, בפרקליטות וביועמ"ש לממשלה, לפקח על הממשלה בזמן המבצע? והייתה הצעה להוציא מתוך הייעוץ המשפטי לממשלה את הרכיב – ונדייק: לא להוציא, אבל לייצר לצד מנגנון הייעוץ המשפטי הזה מנגנון ייעוץ משפטי נוסף שיאפשר לדרג הביטחוני ולרה"מ לקבל עוד חו"ד בהקשר למידת העמידה של הפעולות הביטחוניות בדין הביני"ל (וגם בדין המקומי). הייתה התנגדות חזקה מאוד של המערכת גם בפועל וגם בדימוס – וטוב שהייתה. אבל מעניין לראות את השאלה הזו לגבי מנגנוני הביקורת. יש שאלה של וועדות חקירה – באיזו מידה וועדות חקירה פנימיות וחיצוניות פועלות עכשיו בצוק איתן בצורה מושכלת? וכמובן מבקר המדינה – גם הוא מנגנון ביקורת אפשרי וחשוב בפועל.

אסיים בשאלה של עתירות לבג"ץ. לא ראינו עתירות לבג"ץ כפי שראינו בעבר, ולכן עולה שאלת מנגנון הביקורת ע"י מנגנון בג"ץ: למה לא הוגשו עתירות, איזה עתירות הוגשו, האם אנחנו יכולים לסמוך או באיזו מידה אנחנו יכולים לסמוך על מנגנון הפיקוח הבג"צי?

המושב האחרון יעסוק בשיקום שאחרי, גם בצד שלנו וגם בצד הפלסטיני. וכאן יש שאלה מעניינת של הקשר בין הסוגיות: האם צריך להכריז על "מצב מיוחד בעורף" כדי שאחרי זה יגיע הפיצוי מדיני מס לתושבי עוטף עזה? אם לא, צריך לחשוב על מנגנון פיצוי אחר. מה לגבי פינוי התושבים, או אלה שהתפנו בעצמם מיוזמתם כי לא יצאה הוראת פינוי, והם נאלצו להתארגן לבד? שאלת הנזקים העקיפים, האם צריך לתת להם פיצוי או לא לתת להם פיצוי? בצד שלנו אלה כמובן שאלות מאוד חשובות, מאוד מעניינות בהקשר של הרגולציה המשפטית של "צוק איתן". וכמובן שיקום ופיצוי עזה. באיזו מידה, מה המתווה המשפטי הראוי להתמודד עם הפיצוי והשיקום של עזה בעצמה – זו שאלה שמטרידה אותנו עכשיו.

לסיכום, חשוב לעסוק בשאלות המשפטיות בשעת חירום לא רק ברובד התיאורטי, אלא גם בשאלות הקונקרטיות הספציפיות שעולות ב"צוק איתן" כתוצאה מהדברים שקרו בפועל במבצע הזה.

אני מאחל לכולנו יום עיון פורה, אשר יהווה בסיס למחקרים עתידיים, המשלבים הן נקודות מבט תיאורטיות, הן נקודות מבט דוקטרינריות, והן תובנות מן השטח, אשר מיוצג גם הוא ביום עיון זה.